

A *Csalárd Cupido* textológiája

1. A *Csalárd Cupido* szövegforrásai

Gyöngyösi István *Csalárd Cupido* című költeményének különböző szövegforrásait több, egymástól jelentősen eltérő csoportra lehet osztani. Az első, rövidebb verziót megőrző csoportnak (a továbbiakban RC) két szövegforrása ismeretes. Egyrészt az eddig leghitelesebb *Cupidónak* tekintett Mérei Sándor féle kézirat¹ (a továbbiakban M), valamint a ma lappangó, de Rupp Kornél által 1898-ban kiadott Barsszentkereszti kézirat² (a továbbiakban B). A költemény hosszabb verzióját örökítő szövegforrásokkal eddig nem foglalkozott mélyrehatóan a szakma, gyakorlatilag homogén halmazként beszélt róluk, jóllehet ezek maguk is két további csoportra oszthatók. Közülük az első (a továbbiakban H1) három szövegforrásból áll. Ide sorolandó az 1734-es editio princeps³ (a továbbiakban Ny), egy ma Kassán őrzött kézirat⁴ (a továbbiakban K), valamint egy ismeretlen másoló által pariólt változat⁵ (a továbbiakban A).⁶ A második kéziratcsoport (a továbbiakban H2) szintén három szövegforrásból áll, melyek az editio princeps megjelenésénél bizonyosan korábban kerültek lejegyzésre. Ide tartoznak Lossonczi László,⁷ Palotai György⁸ és Réthey Ádám⁹ másolatai (a továbbiakban L, P és R):

RC	H1	H2
M B	Ny K A	L P R

Irodalomtörténetírásunk egészen a legutóbbi időkig RC verzióit tekintette egyedül hiteles szövegnek (Badics kritikai edíciójában, vagy a Jankovics József és Nyerges Judit által publikált legutóbbi népszerűsítő kiadásban is ez jelent meg), a többi szövegváltozatot egységesen a kiadók, a különféle másolók, impozitorok által továbbírt hamisítványnak minősítette. Orlovsky Géza ennek ellenére egy 2004-ben publikált tanulmányában a hosszú változatokkal kapcsolatban is felvetette Gyöngyösi szerzőségének lehetőségét, bár állítását semmiféle bizonyítékkal nem támasztotta alá. Mindössze annyit jegyzett meg, hogy „kompozicionálisan meggyőzőbb a hosszabb, öténemes változat, a kihagyásra ítélt strófákat pedig esztétikailag semmiképpen nem érzi rosszabb színvonalúnak az elfogulatlan elemző.”¹⁰ Mindazonáltal Bene Andreával és Juhász Milánnal közösen 2010-ben nyomtatásban is megjelentette az editio

¹ Lelőhelye: OSZK, Quart. Hung. 186.

² Stoll Béla bibliográfiájának híradása szerint valaha „a beszercebányai püspökség barsszentkereszti [ma garamszentkereszti] kastélyának könyvtárában volt. E könyvtár a turócszentmártoni Maticába került; a Gyöngyösi-kézirat azonban 1954-ben nem volt ott megtalálható”. STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 130.

³ A 18. századi nyomtatott kiadások mind az editio princepsen alapulnak.

⁴ Jelenlegi leelőhelye: Vychodoslovenské Múzeum (Kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum), VSM P. č. 1085.

⁵ Lelőhelye: OSZK, Quart. Hung. 4151. A lapszéleken több helyütt egy későbbi kéztől származó margináliák olvashatók, melyek a szöveget kommentálják.

⁶ Elvben ide tartozhatna még Surányi György 1764-ben készített másolata is, mely Elefánton készült Nedecki Julianna (egy fiatal kisasszony) számára. Surányi azonban (ezt ő maga mondja) erősen átdolgozta, cenzúrázta a mű szövegét, amiért is a kézirat textológiai szempontból használhatatlan.

⁷ Lelőhelye: OSZK, Oct. Hung. 1079.

⁸ Lelőhelye: OSZK, Oct. Hung. 762.

⁹ Lelőhelye: Kecskemét, Református Egyházközség Könyvtára, K 188. A kézirathoz ingyen jutottam hozzá, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani.

¹⁰ ORLOVSKY Géza, "Gyöngyösi István művei", *Irodalomtörténet* 3. sz. (2004): 421–425, 424. Orlovsky – érthetetlen módon, de következetesen – az „ének” kifejezést használja a költemény (Gyöngyösi által mindig „Rész”-nek nevezett) szerkezeti egységeinek jelölésére.

princeps legproblémásabbnak tartott részletét (a II. részt), s korábbi ötletét változatlan formában megismételte.¹¹ Latzkovits Miklós 2019-ben megjelent tanulmányában már konkrét bizonyítással állt elő. Dolgozatához a hosszú változatok közül Ny, L és R variánsait használta, s határozott állításként fogalmazta meg elképzelését, miszerint a Hosszú *Cupidó*kat is Gyöngyösi írta, s hogy „a komoly lektori-szerkesztői munkát is magukra vállaló, a vers szövegében régít és újat összezsírozó imposztorok ideáját egyszer s mindenkorra el kell felejtenünk.”¹² Dolgozatomban részben ehhez a kérdéshez szeretnék hozzászólni, részben pedig a Hosszú *Cupidók* forrásait textológiai szempontból elemezve megkísérlem felvázolni a mű megírásának történetét.

1.1. A Rövid *Cupido*

RC szövegforrásai a költemény négyrészes változatát örökítették. Bizonyos, hogy sem M, sem pedig B variánsa nem autográf, habár ez a gondolat korábban már mindkét kézirrattal kapcsolatban felmerült. E két szövegforrás között jobbra másolási hibákból adódó különbségek vannak csupán, ennek tudható be az is, hogy B öt strófával rövidebb szöveget tartalmaz M-nél.¹³

1.2. H1 szövegforrásai (Ny, K, A)

A 18-19. századi olvasók (szinte kizárólag) a mű nyomtatott változatát ismerték, tehát Ny szövegét és annak későbbi variációit.¹⁴ Ugyanezt a verziót tartalmazza K és A is, e két kéziratot azonban a szakma sosem vette részletesebben szemügyre. Előbbit Kőszeghy Péter fedezte fel, Stoll Béla pedig az ő szóbeli közlése alapján adott róla hírt bibliográfiájában. Leírása szerint a másolat a 18. század első felében készülhetett. Bizonyos, hogy A szintén 18. századi szövegforrás, s a *Cupido* mellett még 14 rövidebb verset is őriz.¹⁵

1.3. H2 szövegforrásai (L, P, R)

A csoport – és egyben az összes hosszú *Cupido* – forrásai közül L 1724-ben készült másolata a legkorábbi. Hozzá rendkívül hasonló szövegváltozatot őrzött meg P, amely két évvel később készült. Több szövegeltéréssel, de egyértelműen ugyanezt a variánst örökítette R is, a *Cupido* ma ismert legkésőbbi 18. századi kézirat forrása. Ez utóbbit idézte Badics kritikai kiadásának apparátusában (L-t és P-t nem ismerte). H2 szövegforrásai sosem jelentek meg nyomtatásban.

1.4. H1 és H2 terjedelme

H1 és H2 egyformán a vers ötrészes változatát őrizték meg. Ezekben a Rövid *Cupido* II. része kettéosztva, tehát II. és III. részként olvasható, nyilvánvalóan azért, mert a hosszú változatok II. része több mint száz versszakkal hosszabb a Rövid *Cupido* II. részénél. Hogy pontosan mennyivel, arról különböző módon nyilatkoznak a szakírók. Demeter Zsuzsa mintegy „félszáz”

---

¹¹ ORLOVSZKY Géza, BENE Andrea és JUHÁSZ Milán, *A Csalárd Cupido* kétes hitelű második éneke, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, 59–79 (Budapest: Reciti, 2010).

¹² LATZKOVITS Miklós, "Gyöngyösi és az imposztorok: ki írta Gyöngyösi verseit?", *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 263–300, 286.

¹³ A B-ből hiányzó strófák száma részenként: II: 4, III: 1

¹⁴ A végső soron az editio princepsre visszavezethető 18. századi kiadások: Győr, 1764., Buda, 1751., 1752., 1754., 1772. *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*, szerk. NYERGES Judit (Budapest: 2006), <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (Hozzáférés: 2020. 06. 26.)

¹⁵ STOLL, *A magyar kéziratok énekeskönyvek ...*, 437.

strófáról beszél,¹⁶ Jankovics „40–50 strófával kibővített” szövegről ír,¹⁷ az Orlovszky–Bene–Juhász szerzőtrío „103” versszakról számol be,¹⁸ Latzkovits pedig „valamivel több, mint 105” strófányi betoldást emleget.¹⁹ A bizonytalanság részben a fennmaradt szövegforrások különbözőségeiből adódik.

H1 és H2 különböző verzióiban összesen 103 olyan strófa található, amely hiányzik RC verzióiból, s melyet minden hosszú szövegforrás tartalmaz. Közülük 98 a vers II. részében olvasható. Ezek azok a versszakok, melyek a leginkább megbotránkoztatták a 18. századi elemzőket, s melyek egy házasságtörés-katalógust bővítenek ki. A maradék 5 versszak a Hosszú *Cupidók* III., IV. és V. részében helyezkedik el.²⁰ Fontos még megemlíteni, hogy a Hosszú *Cupidók* V. részében olvasható egy olyan strófa is, mely a Rövid *Cupido* két egymást követő strófájának kontaminálásából keletkezett:

RC²¹

**A jó hit, reménség, isteni félelem,
Szeretet, böjt, szegényt tápláló kegyelem,**
A szíves **könyörgés** s túró engedelem
Az te oltalmodra derék segedelem.

Úgy a mértékletes **élet és igazság,**
Erősség, kegyesség s az alázatosság,
Okosság több jókkal és állhatatosság
Lesz melletted erős segítő társaság.
(IV/69–70)

H1 és H2²²

**A' Jó Hit, szeretet, remény, irgalmasság,
Böjt, Könyörgés, józán élet és tisztaság
Több jókkal, ISTENI-félelem 's-igazság
Leszsz te véled erős segítő társaság.**
(V/69, p. 90)

H1 különböző verzióiból egységesen 5 olyan strófa hiányzik, amelyik megvan RC, illetve H2 szövegforrásaiban, úgy azonban, hogy Ny szövegéből még egy további ilyen versszak is kimaradt.²³ Ennek alapján megállapítható, hogy H1 kéziratos szövegforrásai bizonyosan nem valamely nyomtatványról készült másolatok. H1 különböző verzióiban (mindegyikben) 7 olyan strófa található, amely a többi szövegcsoporthoz összes szövegforrásából hiányzik. Mind a hét versszak a költemény második részében olvasható, 6 ráadásul egyetlen blokkban, tehát ezek a strófák is a házasságtörés-katalógust egészítik ki egy-egy új epizóddal.

H2 szövegforrásaiból 10 olyan versszak hiányzik, ami olvasható a Rövid *Cupidóban*.²⁴ E 10 versszakból 9 H1 szövegforrásaiban is megtalálható. Megjegyzendő még, hogy P-ből 1, R-ből 2 olyan versszak is kimaradt, ami megvan az összes szövegcsoporthoz összes más

¹⁶ DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*, Erdélyi Tudományos Füzetek 282 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014), 45.

¹⁷ GYÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában épített Dédalus temploma – Heroida fordítások*, szövegmond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 13 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 343.

¹⁸ ORLOVSZKY, BENE és JUHÁSZ, A *Csalárd Cupido* kétes ..., 59.

¹⁹ LATZKOVITS, "Gyöngyösi és az imposztorok...", 279.

²⁰ A strófák sorszámai Ny szövegében: III: 141, IV: 120, 121, V: 93, 94

²¹ RC verziójából való idézés során (ha nem jelzek mást) mindig a Jankovics–Nyerges féle legújabb (félkritikai) kiadást használom.

²² H1 verziójából való idézés során (ha nem jelzek mást) mindig Ny, H2 verziójából való idézés során pedig (ha nem jelzek mást) mindig R szövegét használom. Ha H1 és H2 verzióit együtt idézem, illetve ha az összes szövegforrást együtt idézem, akkor (ha nem jelzek mást) mindig Ny szövegét használom.

²³ A strófahiányok száma részenként: I: 2, II: 1, IV: kéziratos források: 1, nyomtatványok: 2, V: 2. Az editio princepsből hiányzó hatodik strófa a rövid *Cupidóban* így olvasható (III/64): „Azért Philomelát inkább kéri szépen, / Legyen atyja előtt azon mindenképpen, / Hogy harmadnap alatt elkészítse éppen, / És arrúl válaszát vegye ki végképpen.”

²⁴ H2 szövegéből hiányzó strófák száma részenként: II: 2, IV: 4, V: 4.

szövegforrásaiban.²⁵ H2 persze olyan versszakokat is tartalmaz, melyek minden más forrásból egységesen hiányoznak. L és P 4 ilyen versszakot őrzött meg, ezek megtalálhatók R-ben is, de utóbbi további 5 olyan strófát is tartalmaz, melyek egyetlen szövegcsoporthoz egyetlen más szövegforrásában sem szerepelnek.²⁶

2. Két vagy három főváltozat?

A Rövid *Cupido* a mű egy önálló főváltozata, ezt eddig nem vitatta senki, sőt egészen a legutóbbi időkig kizárólag RC verzióit tekintették Gyöngyösi hiteles szövegének. Minthogy a legfrissebb kutatási eredmények szerint a költemény hosszú verzióit is Gyöngyösi írta, felmerül a kérdés, hogy ezen szövegeket egyetlen Hosszú *Cupido*, tehát egyetlen főváltozat másolási hibák révén keletkezett variációinak kell-e tartanunk, vagy a két csoport kapcsán inkább két önálló főváltozatról kell-e beszélnünk. A továbbiakban a fentebb leírt strófahiányok, strófatöbbletek, illetve bizonyos szöveghelyek hasonlósága és különbözősége, vagyis a közös hibák alapján próbálom megválaszolni ezt a kérdést.

2.1. H1 leszármazási ága

Mint említettem, K és A tartalmaz egy más szövegforrásból is ismert, tehát bizonyosan hiteles versszakot, ami Ny szövegéből (és persze a későbbi nyomtatványok szövegéből is) hiányzik. Ez egyértelművé teszi, hogy a kéziratok nem valamely nyomtatvány másolatai. K és A ugyanakkor rendelkezik számos olyan közös hibával, amely nincs meg Ny verziójában. Íme néhány példa:

K, A²⁷

Ny és az összes többi szövegforrás

Ah, ollyat maga-is e' földön létében
(II/122, p. 43)

A' mellyet maga-is e' földön létében
(II/122, p. 31)

Halható villámit valamelyre hánnya,
(V/43, p. 122)

Hatható villámit valakire hánnya,
(V/43, p. 87)

Egyenes **Cedrus fája** karcsú derekának
(V/44, p. 123)

Egyenes **Czedrúsa** kartsú derekának,
(V/44, p. 87)

Az efféle hibák egy része persze semmiképpen sem tekinthető perdöntőnek, akár a véletlen rovására is írhatnánk őket. Hibának is kizárólag azért minősíthetők, mert az összes többi forrásban valamely más, de azonos formula szerepel helyettük (pl. „A' mellyet” „Ah, ollyat” helyett). Más esetekben azonban a közös hiba révén sérült a szöveg értelme (pl. „Halható villám”), vagy a metrum (pl. „Cedrus fája”). Ugyanígy értelemben tűnik árulkodónak számos, egyenként perdöntőnek ismét nem minősíthető szórendi eltérés is:

K, A

Ny és az összes többi szövegforrás

veszek által fel (I/34, p. 7)

által vészek-fel (I/34, p. 5)

kél fel (II/34, p. 28)

fel-kél (II/34, p. 20)

²⁵ Az említett strófahiányok P-ben: I: 1, R-ben: IV: 1, V:1.

²⁶ A strófatöbbletek száma részenként L-ben és P-ben: II: 102, III: 1, IV: 2, V: 2. R-ben: II: 103, III: 1, IV: 6, V: 2.

²⁷ Az idézett strófák a K-ból valók.

már mert fogy (II/107, p. 40)

mert fogy már (II/107, p. 29)

eppen talált (IV/141, p. 103)

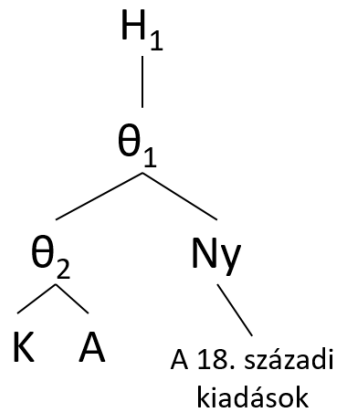
talált éppen (IV/140, p. 75)

Mindebből logikusan következik, hogy K és A valamely közös forrásból eredeztethető.

Ugyanakkor néhány más szöveghely alapján az is megállapítható, hogy K, A és Ny szintén rendelkezik egy közös őssel. Mindezt már önmagában is bizonyossá teszi az a két, minden más szövegforrásban megtalálható strófa, mely K, A és Ny szövegéből úgy hiányzik, hogy az adott helyen követhetlenné, értelmetlenné teszi a költemény egy-egy részletét.²⁸ De hasonló következtetésre juthatunk néhány olyan szöveghely vizsgálata révén is, melyek ugyan nem azonos megfogalmazásban szerepelnek a három szövegforrásban, de mindenképpen egy közösen öröklött hibára utalnak, melyet azonban Ny sajtó alá rendezője javítani próbált. Íme egy példa: RC és H2 összes szövegforrásában megtalálható az „És a velem lévő Úr vezérlésére” verssor,²⁹ mely H1 variációiban a következő hibás alakkkal szerepel:

K, A	Ny
Es az velem lévő út vezérlésére (III/2, p. 51)	'S ez előttem való út vezérlésére (III/2, p. 38)

Nagyon úgy tűnik, hogy K és A egyszerűen másolta az öröklött, hibás szöveghelyet, s hogy Ny sajtó alá rendezője ugyanezt a hibát próbálta javítani. Mindezek alapján H1 sztemmája így rajzolható fel:

2.2. H2 leszármazási ága

Nyilvánvaló, hogy a csoport összes szövegforrásának egyazon őstől kell származnia, minthogy a közös, csak e csoport szövegeire jellemző strófahiányokon és strófatöbbleteken túl rendelkeznek közösen öröklött másolási hibákkal is:

L, P, R	Összes többi szövegforrás
Noha nehéz szerit tenni némellyeknek, A' tsontokban hatván szigonya nyeleknek , Nem-is lehet másként ki-jőni ezeknek, Hanem oda hagyván vasait nyeleknek . (III/137, p. 62)	Noha nehéz szerit tenni némellyeknek, A' tsontokban hatván szigonya hegyeknek , Nem-is lehet másként ki-jőni ezeknek, Hanem oda hagyván vasait nyeleknek . (III/137, p. 55)

²⁸ M variációjában a két versszak: I/50, II/12

²⁹ M variációjában: II/70

Amaz igen vidám, ez Mord és **kedvetlen**,
Az penig tékozló, ez könyörületlen,
Ki mod nélkül jadzó, ki igen kedvetlen,
Nemelly nyelves, nemely igen beszédetlen.
(II/138, p. 39)

Amaz igen vidám, Ez mord és **kedvetlen**,
Ki mód-nélkül jadzó, ki igen értetlen,
A' pedig tékozló, e' könyörületlen,
Némelly nyelves, némelly igen beszédetlen.
(II/141, p. 34)

Első példánk egy olyan szöveghely, mely a közös forrásban értelmetlenné torzult („szigonya nyeleknek” „szigonya hegyeknek” helyett), s amely tipikus módon eredetileg rím��óismétlésből adódott. A második példa esetében szintén rím��óismétlés áll a hiba hátterében („kedvetlen” „könyörületlen” helyett), jóllehet a szöveg maga nem vált értelmetlenné.³⁰ Feltűnő ugyanakkor, hogy az idézett strófa mindegyik verssorában egy-egy ellentétes jelzőpár szerepel („vidám-kedvetlen”, „jadzó-értetlen”, „tékozló-könyörületlen”, „nyelves-beszédetlen”), vagyis ez egy igen kimódolt, retorikai felépítését tekintve meglehetősen artisztikus szöveg, melyben a „kedvetlen” szó megismétlése, épp ríműozícióban, idegenül, tehát feltétlenül hibásnak hat.

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy L-nek és P-nek olyan közös hibái is vannak, melyeket R nem örökölt, s ez L és P vonatkozásában megint csak egy közös forrást feltételez:

L, P³¹

R és az összes többi szövegforrás

Mint az el vert galamb az ölyű **szájában**,
Vagj az el kapot juh farkasnak **labában**,
Ugj forog nyavalyás sogora markában,
És hever labánál az földnek porában.
(IV/97, p. 44r)

Mint az el vert Galamb az ölyvnek **lábában**,
Vagy az el-kapott Juh Farkasnak **szájában**,
Ugy forog nyavalyás Sógora markában,
Es hever lábánál a' földnek porában.
(IV/97, p. 69)

Pál mester is soká mulatoz az Czéhben,
Nem éri a' Compant a' belső **pinczében**,
Hol a' Gazdaszszonnyal ketten az **pinczében**
Régen kostolgatják, mi van az itzében.
(II/51, p. 16v)

Pál-Mester-is soká múlatoz a' Czéhben,
Nem éri a' Conpant a' belső **pintzében**,
Hol a' Gazda-aszszonnyal ketten **a' setétben**
Régen kóstolgatják, mi van az ittzében.
(II/56, p. 23)

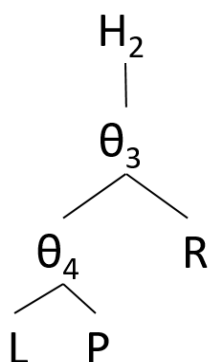
Attya étkeinek nints annyi falattya,
Leányát a' megnyit elmején **forgattya**,
Utánna szemeit mint sas ugj **forgattya**,
Ha ez az gjomrának praedáját láthattya.
(IV/52, p. 41v)

Attya étkeinek nints annyi falattya,
Leányát elmjén a' mennyit **forgattya**,
Utánna szemeit mint Sas úgy **jártattya**,
Ha az éh gjomrának praedáját láthattya.
(IV/53, p. 64)

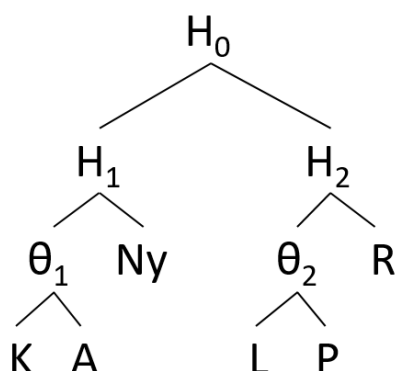
Különösen beszédes az első példánk, ahol a ríműszavak felcserélése okán igencsak zavarossá válik az első két verssor értelme. Ebből adódóan H2 sztemmája így rajzolható fel:

³⁰ A 2. és 3. verssor cseréje itt nem feltétlenül tekintendő hibának.

³¹ Az idézett strófák a L-ből valók.

Most már csak azt kell eldöntenünk, hogy H1 és H2 különbségei adódhatnak-e másolási hibákból, melyek egy közös hosszú összöveg reprodukciói során keletkeztek, vagy két önálló főváltozatnak kell-e a két hosszú csoport szövegeit tekintenünk. E kérdés megválaszolása tulajdonképpen rendkívül egyszerű. Ha H1 és H2 különbségeit tényleg egy közös hosszú összöveg (H₀) reprodukciója során keletkezett különbségekkel kívánjuk magyarázni, akkor először a következő sztemmát kell felrajzolnunk:

Ez a sztemma azonban biztosan hibás, méghozzá a kizárólag R verziójában található 5 többletstrófa miatt (közülük 4 egy blokkban, 1 pedig jóval előbb olvasható R szövegében), melyekről korábban már beszéltem. H1 és theta_2 nyilván nem hagyhatták ki egymástól függetlenül pont ugyanezt az öt versszakot. Az pedig nagyon könnyen belátható, hogy részben H1 saját többletstrófái miatt, részben pedig H2 saját többletstrófái miatt sem H1 variánsai nem származtathatók a H2 csoportból, és ez fordítva sem képzelhető el. Mindez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy H1 és H2 szövegverzióit külön főváltozatoknak kell tekintenünk.

3. A főváltozatok keletkezési sorrendje

Gyöngyösi a strófabetoldásokon és strófaelhagyásokon kívül jelentős szövegátalakításokat is végzett az egyes főváltozatokon. Részben ezekre alapozva megállapításokat lehet tenni ezek keletkezési sorrendjéről is, ami már csak azért is indokolt, mert Orlovsky felvette azt a lehetőséget, hogy a Rövid *Cupido* az utolsó átdolgozás eredménye, ami a húzásokon keresztül a szöveg illedelmesebbé tételét szolgálta.

A főváltozatok szoros összeolvasása során egyértelműen megállapítható, hogy H1 szövege csaknem mindig közelebb áll RC szövegéhez, mint H2 megfogalmazása:

RC és H1

Hol le-is botsátám egy hantra **magamat**,
Nyugszom, de hányom-is azon **nagy gondomat**,
Miként találhassam olly **kalaúzomat**,
A' ki rendben végye tévelygő **útamat**.
(I/71, p. 10)

Szép szerelmem, ne vedd únva kérésemet,
Sőt ha ítélsz arra méltónak engemet,
Ne nehezteld abban tölteni kedvemet,
Hogy Atyám házához engedjed mentemet.
(IV/10, p. 58)

H2

Hol le is botsátám egy hantra **fejemet**,
Nyugszom, de tartom ezenis **eszemet**,
Miként találhossam olly jó **Vezéremet**,
Ki jó rendbe vegye sok **tevelygesemet**.
(I/73, p. 15)

Szép szerelmem, kérlek, ne vedd kérésemet
Unalmasan tőlem, sőt itélly engemet
Méltónak, 's ne sajnáld tölteni kedvemet
En Atyám házához enged el mentemet.
(IV/10, p. 66)

Ezek a strófák azért is érdekesek, mert az első esetben Gyöngyösi szinte csak a rímshavakat változtatta meg, a második esetben pedig szinte csak azokat hagyta meg. Többnyire azonban a dolog nem ennyire látványos, néha csak egy-egy kifejezés cseréjéről van szó:

RC és H1

Tsókokat-is tészen **szemei** árjához,
Es kútsolván **magat jajgatva Attyához**,
Szaporán raggattya mind két ortzájához,
Es az után sirva indul a' Gállýához.
(IV/80, p. 67)

A' melly egy Galambot hajtogat **sebesen**,
Erdeklik-is immár körmei mérgeesen,
Diánna ölében tsap az egyenesen,
Es oda rejtezik szegény félelmesen.
(V/6, p. 82)

Ha meg-tartod arra mostan vett kedvedet.
(V/29, p. 85)

En híveim közzé ki akar állani,
(V/57, p. 89)

Azért avagy **házát égetem nyakában**,
(IV/150, p. 76)

Es készített tüzet szívében **hintette**.
(IV/35, p. 61)

Mellynek özönében **éppen el-olvadott**.
(I/60, p. 8)

H2

Tsókokot is tészen **azoknak** árjához,
Es kútsolván **kezét jajgatván Attyához**,
Magát is rángottya mind a két vállához,
Es az után sirva indul a Gállýához.
(IV/83, p. 76)

Amelly egy Galambot hajtogat **erőssen**,
Es érdeklik is már körmei mérgeesen,
Diána ölében tsap az egyenesen,
Reszket, és szemei forganak könyvessen.³²
(V/6, p. 92)

Ha fogod tartani mostani hitedet.
(V/27, p. 95)

Magam seregében ki akar állani,
(V/54, p. 99)

Azért avagy **ötet egetem házában**,
(IV/152, p. 85)

Es készített tüzet szívében **ejtette**.
(IV/38, p. 70)

Mellynek özönében **ugyan el szárodott**.
(I/62, p. 13)

³² Az igazsághoz hozzátartozik, hogy L és P (nyilvánvalóan közvetlen közös ősök hibáját megismételve) e verssor helyett egy valamivel később következő sorral fejezi be a strófát. Itt valójában tehát kizárólag R verziójára hivatkozhatók.

A felsorolt eltérések közül épp ezért önmagában nem mindegyik feltétlenül meggyőző, hisz az esetek egy részében akár H2 másolási hibájára is gyanakodhatunk, de az efféle különbségek nagy sokasága mégiscsak elgondolkodtató. Nem beszélve azokról az imént szintén adatolt eltérésekről, melyek viszont semmiképpen sem származhatnak másoló kezétől.

A fentiek alapján bizonyos, hogy H1 a *Cupido* egy köztes változata. Kérdés viszont, hogy az egyes főváltozatok megírása milyen sorrendben történt. Vajon RC szövegei készültek el legelőször, vagy inkább – Orlovszky felvetésének megfelelően – H2 variánsait kell kiindulópontnak tekintenünk? Megítélésem szerint a Rövid *Cupido* keletkezett először, amit leginkább három megfontolás támogat. Egyrészt a költemény struktúrájának formálódása a rövid és hosszú változatokban. A Hosszú *Cupidók* 5 részes felépítése egy szerkezeti egységeit tekintve logikusabb, a strófaszámok vonatkozásában pedig arányosabb szöveget eredményez, mint a Rövid *Cupidóé*. Ha az illedelmesebb szöveget létrehozni kívánó Gyöngyösi tényleg bő száz strófát húzott ki a korábbiak feltételezett Hosszú *Cupido* szövegéből (ami az eredetileg V részes szerkezet IV részessé válását indokolja), akkor is különös, hogy Diana vadászata a rövid verzió II. részében össze van mosva a már az I. részben elkezdődő házasságtörés-katalógus folytatásával, jóllehet ez a folytatás tematikai szempontból is jobban illene az I. rész végére, és a strófaszámok tekintetében is arányosabb szerkezetet eredményezne. Szintén a Rövid *Cupido* korábbi voltát erősíti az a megfigyelés, miszerint az összes hosszú verzióból hiányzik az a strófa, melyben Progne fecskelétéről van szó. Ezt most az öt közvetlenül megelőző, minden szövegforrásban olvasható versszakkal együtt idézem:

Hogy Progne, urának ugyan keze között
Fecske ábrázatban hirtelen öltözött,
És szárnyára kelvén, onnan elköltözött,
Azhol nem fél tőle, oly helyre röjtözött.

Azhol az hancsárral torka megsértetett,
Megösmérszik most is, mert jele tétetett.
Azmint akkor viselt gyászos öltözetet,
Úgy jár most is, s mutat bánatos életet. (III/182–183)

Valójában mindkét versszak fordítás. Gyöngyösi itt Ovidius *Metamorphoses*éből magyaráítja Philomela, Progne és Tereus történetét. A 183. strófa éppenséggel a *Metamorphoses* hatodik könyvének 669–670. sorainak magyarázata.³³ A hosszú verziókból nyilván nem másolási hiba okán hiányzik, hisz egyik főváltozatban sincs benne, s a 182. strófában Progne fecskelése már amúgy is el van beszélve. Úgy vélem, kevéssé elképzelhető, hogy az utolsó átdolgozás során, utólag fordította volna bele Gyöngyösi az ominózus ovidiusi részletet az illedelmessé csiszolt verzióba. Ennél sokkal életszerűbb, hogy a némileg redundáns szöveghely az utólagos meghúzás áldozata lett. Azt, hogy a hosszú verziók keletkeztek később, szinte bizonyossá teszi az a sok (a Rövid *Cupidó*ból még hiányzó) önidézet, melyre dolgozatában Latzkovits hívta fel a figyelmet, s melyek nem a költemény illetlennek tartott szerkezeti egységében találhatók. Miért húzta volna ki utólag ezeket a szöveghelyeket Gyöngyösi, aki számára az önidézeteken keresztül való önreflexivitás különösen fontos volt? Mindezek alapján megállapítható, hogy a Rövid *Cupido* után keletkezett a köztes változatnak tekinthető H1 variánsa, s az utolsó átdolgozás eredményeképpen jött létre H2 verziója.

3.1. A főváltozatok egymáshoz való viszonya

³³ Ovidiusnál: „... neque adhuc de pectore caedis / excessere notae, signataque sanguine pluma est.”

A *Cupidónak* tehát legalább három főváltozata létezik, s ezek vizsgálata révén a szövegeket folyamatosan alakító költői szándék is kitapintható. Latzkovits dolgozatában már foglalkozott a kérdéssel. Megfogalmazása szerint Gyöngyösi „költői műhelyének” egyik jellemző sajátossága „egy adott költemény több, esetenként sokkal több”³⁴ verziójának létrehozása. E verziókat érdemes lenne alapos tanulmányozás alá vetni például a *Cupido* esetében is. Én most csupán néhány szempontot szeretnék felvetni a kérdést illetően.

Az eleve világos, hogy H1 és H2 változatai között nincsenek olyan markáns különbségek, mint rövid és hosszú verziók között. Ennek egyik nyilvánvaló oka a strófabetoldások nagy mennyisége, s a költemény struktúrájának látványos átdolgozása. A dolog tulajdonképpen rendkívül hasonlít a *Florentina*-dráma kapcsán megfigyelt jelenségekhez, melyekről szintén Latzkovits beszélt tanulmányában. A *Florentina* második és harmadik főváltozatát Gyöngyösi jelentősen átírta, az utolsó átdolgozás során strukturális változtatásokat foganatosított. A később keletkezett főváltozatok ezért markánsan különböznek a legkorábbtól, de természetesen egymástól is.³⁵ A *Cupido* második és harmadik főváltozatával pontosan ugyanez a helyzet.

A költemény hírhedt II. részén eddig nem végeztek mélyreható vizsgálatokat, jóllehet Gyöngyösi a harmadik főváltozatban is átírta a mű ezen részletét. Tartalmát tekintve a II. rész több kisebb tematikai egységre osztható fel. Különböző katalógusokról van szó, mint például házasságtörés-katalógus, ürügykatalógus, bosszúkatalógus, panaszkatalógus vagy szépséghiba-katalógus. Ezek közül a legterjedelmesebb a házasságtörés-katalógus, melyben többek között az alábbi két tematikus alegységet is el lehet különíteni. Egyrészt egy hosszabb, a megcsalt férjeket mindig valamilyen általános tulajdonsággal vagy tevékenységgel jelölő szakaszra:

Az elsők rendiből egy, nem-kis lármában
Azt kiáltja: ment volt Király Udvarában,
Es onnat meg-térvén egy titkos órában,
Komornikját kapja a' maga ágyában. (II/8, p. 17)

Másrészt egy jóval rövidebb, a megcsalt férjeket mindig valamilyen konkrét mesterség (pl. polgármester, katona, kovács, szabó stb.) szerint katalogizáló szakaszra:

Kalmár-is panaszol Iró-Deákjára,
Aszszonyának irkál pergamenájára,
Noha nem bírta azt az ő pennájára,
Mert nem azért vette hogy adja vásárra. (II/51, p. 22)

Ez a két tematikus egység már RC verziójában is elkülönül. H1 mindkét egységet meg bővíti, de elsősorban mégis inkább az általános részt, míg H2-ben a konkrét mesterségek szerint katalogizáló szakasz bővül. Úgy azonban, hogy közben H1 általános részt érintő kiegészítéseinek egy része az utolsó főváltozathoz egyszerűen kimarad. Úgy tűnik, H2 bizonyos többletstrófái egyértelműen H1 bizonyos többletstrófái helyett íródtak, ami természetesen H1 és H2 bizonyos strófahiányait és strófatöbbleteit is megmagyarázza.

Még egyetlen kiragadott példát szeretnék mutatni, ami illusztrálja a H2-t létrehozó Gyöngyösi munkamódszerét:

H1

H2

³⁴ LATZKOVITS, "Gyöngyösi és az imposztorok...", 293.

³⁵ Uo., 287-288. Vö. még LATZKOVITS Miklós és MÉSZÁROS Zoltán, „Ki írta Gyöngyösi Florentináját?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109 (2005): 469–493.

Mert jól lehet dolgát most rajta vesztette,
Es a' mint érdemli, meg-fizet érette,
De tudom, az előtt azt másként követte,
En előtttem pedig mindenkor színlette.
(II/47, p. 22)

Mert jól lehet dolgát most rajta vesztette,
Es a mint érdemli, meg fizet érette,
De tudom, az előtt azt maskint követte,
A miolta Kontzát meg izelítette.
(II/41, p. 26)

Az idézett rész egy 16 strófából álló betéttörténetből van kiragadva, melyben egy férj meséli el, igen naturalisztikusan saját megcsalása esetét. Az itt kiemelt verssor két változatából világosan kiderül, hogy H2 verziója még jobban kidomborítja a történet pikáns voltát (a „kontzát” kifejezés egyértelműen a férfi nemi szervre utal) vagyis Gyöngyösi még provokatívabbá tette a strófát.

3.1.1. A rövid és hosszú főváltozatok egymáshoz való viszonya

A szöveget átdolgozó Gyöngyösi intenciói természetesen a rövid és hosszú verziók különbségeiben is megragadhatók. Már Latzkovits felhívta rá a figyelmet, hogy bizonyos strófák a Rövid *Cupidó*ból oly módon emelődnek át az új verzióba, hogy közben átírt szövegük révén össze is csiszolódnak az ott megjelenő strófatöbbletekkel.³⁶ Az átdolgozás jellegzetességei persze számos nézőpontból vizsgálhatók.

Úgy tűnik például, mintha a hosszú verziókban Gyöngyösi szándékosan kerülné a „szüzesség” szó használatát. Ennek egyik izgalmas példája Diana II. rész 117. strófájában megkezdett beszéde,³⁷ melyben az istennő megkísérli meggyőzni a főhőst, hogy az a szüziesség élet helyett válassza a tisztességes házasságot. Első alkalommal azonban nem jut mondandójának végére, mivel kezdetét veszi egy monumentális vadászat leírása, amit ráadásul Tereus, Philomela és Progne hosszan, külön részben elbeszélte története követ. Diana csak ezután, a IV. rész 28. strófájában veszi fel a korábban elejtett fonalat, természetesen utalva az előzményekre.³⁸ Megfigyelhető, hogy míg RC változatában Gyöngyösi a két részre szakadt szónoklat mindkét egységében a „szüzesség” szót használja, addig a hosszú verziókban mindkét helyen lecseréli azt, ráadásul következetesen az „egység” kifejezésre:

Diana beszéde először:

RC
Ó, istenes szándék, nagy tekéletesség!
Vagyon ugyan ebben sokféle nehézség:
Hogy amint feltetted, **a drága szüzesség**
Maga virágjában legyen végig épség.
(II/117)

H1 és H2
Oh, Istenes szándék, nagy tökéletesség,
Vagyon ugyan ebben sokféle nehézség,
Hogy a' mint fel-tetted, **a' tiszta egység**
Maga virágjában legyen végig épség.
(III/49, p. 44)

Diana beszéde másodszor:

RC
Mondom ugyan most is, **drága a szüzesség**,
Nem ér azzal semmi jó feleségesség,

H1 és H2
Mondom ugyan most-is; **a' tiszta egység**,
Drágább mint akármely jó *feleségesség*,³⁹

³⁶ LATZKOVITS, "Gyöngyösi és az imposztorok...", 286.

³⁷ A forrásadatokat itt M verziójára utalnak.

³⁸ Itt is M verzióját idézem: „De minthogy beszédünk akkor megszakada, / És béfejezete továbbra halada, / Vegyük mostan elé, ami elmarada, / Amikor az üdő abban módot ada.” (IV/30)

³⁹ Ezt a szót nem Ny (hibás) verziójából idézem.

De minthogy amabban vagyon sok nehézség,
Inkább hajol ehhez a testi gyöngeség.
(IV/36)

De minthogy amabban: vagyon sok nehézség,
Inkább hajol ehez: a' *testi*⁴⁰ gyengesség.
(V/36, p. 86)

A dolog azért különösen érdekes, mert az idézett strófák rendkívül messzire esnek egymástól a szövegben, ami – jóllehet ezt az argumentumot Latzkovits nem használja – ismételt az imposztorokkal kapcsolatos korábbi elméletek ellen szól, s egyúttal az átdolgozás rendkívül tudatos voltára utal. A „szüzesség” szó cseréje például „tisztaság”-ra, „egyesség”-re vagy „dicsőség”-re teljességgel tendenciózus a hosszú verziókban (tulajdonképpen csak a toldalékolt alakok maradnak meg).

3.2. Több rövid főváltozat?

K egy érdekes tulajdonsága alapján nem elképzelhetetlen, hogy a műnek akár több rövid főváltozata is létezhetett. Allításomat K bizonyosan nem a másoló által beírt margináliákra alapozom, melyek egy-egy lapszálon, mindig két strófa közé vannak beszúrva.⁴¹ Egyszerű betűjelekről van szó, összesen nyolcra („a”, „b”, „c”, „d”, „e”, „f”, „g”, „h”). Közülük négy egyértelműen olyan strófákra utal, melyek H1 összes szövegforrásából hiányoznak, de RC és H2 szövegforrásaiban egyaránt megvannak. Minthogy azonban az egyik betűjel (a „g”) egy kizárólag csak RC verzióiban olvasható versszakra vonatkozhat, megállapítható, hogy a margináliákat lejegyző olvasó K szövegét egy Rövid *Cupidó*val vetette össze. Csakhogy még így is maradt három betűjelünk („a”, „e”, „f”), melyhez egyetlen verzióból sem tudunk többletstrófát társítani. Mivel valószínűtlen, hogy M és B (vagy netán közös ősök) másolási hiba okán hagyta ki ezt a három versszakot, hisz a többi főváltozat ettől függetlenül tartalmazná őket, tulajdonképpen lehetséges, hogy a műnek létezett egy olyan rövid főváltozata, melyben az említett három strófa még benne volt, s melyet Gyöngyösi másolásra is kiadott. Minthogy a hosszú verziókban nem ezt dolgozta tovább, talán egy olyan rövid verzióról van szó, melyet akár a ma ismert rövid változat őskének lehet tekinteni.

3.3. Másolati példány volt M és B közös őse?

M és B szövegét (tudomásom szerint) eddig sohasem tekintette senki másolat másolatainak, viszont mindkét szövegforrást képzelték (tévesen) autográfnek. Említettem már, hogy a két variáns között többnyire másolási hibákból adódó különbségek vannak. Mindazonáltal található forrásainkban egy olyan szöveghely (úgy tűnik, tényleg csak egy), mely elvben örökölt közös hibának is elképzelhető:

M, B

Összes többi szövegforrás

S mondja: Híják ide édes gyermekemet,
Hogy bővítsem vele kezdett **örömemet**.
Azonban töltsék meg egyik sellyegemet,
Hogy nevelje az is mai **örömemet**.
(III/172)

Mondja: hívják elő kedves Gyermekeket,
Hogy bővítsem véle kezdett **örömömet**,
Azonban töltsék-meg egyik sellegemet,
Hogy nevelje az-is mái **jó-kedvem**.
(IV/173, p. 79)

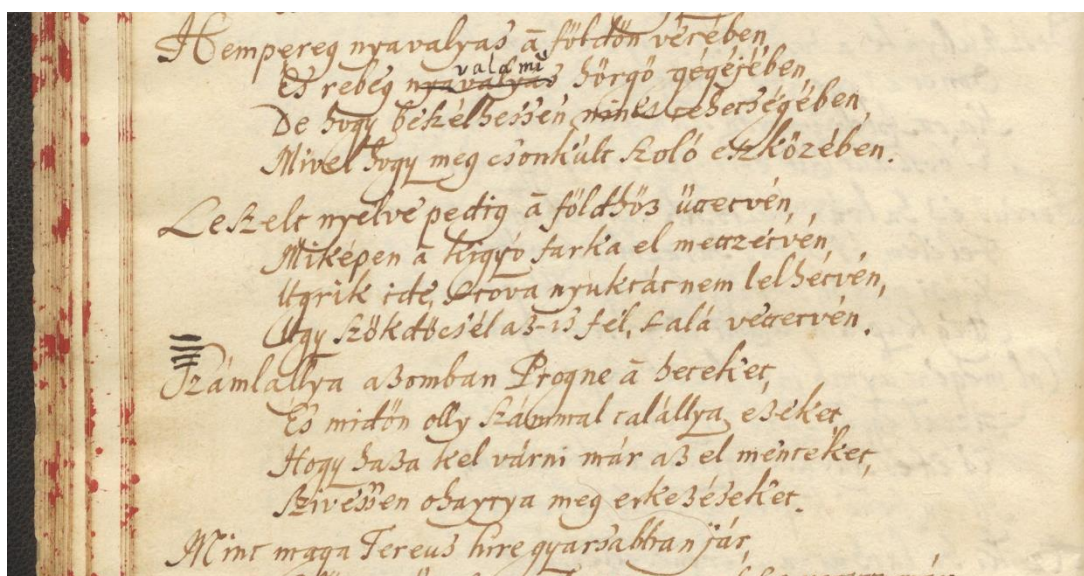
⁴⁰ Ezt a szót sem Ny (hibás) verziójából idézem. Erről ld. később.

⁴¹ Köszönettel tartozom Uršula Ambrušovánek, aki kérésemre lelőhelyén megnézte a kéziratot, és megállapította, hogy a mondott margináliák bizonyosan egy a másolótól idegen kéztől származnak, a használt tinta különbsége is egyértelmű.

A strófában M és B a második verssor rímzavát ismétli meg a negyedik verssorban. A dolgot tulajdoníthatjuk akár a véletlennek is (például egymástól függetlenül elkövetett azonos másolási hibának), de azért vélhetőleg tényleg hibáról van szó, ami egyrészt a hosszú verziók segítségével emendálható, másrészt esetleg a közös forrás másolati példány jellegére is utalhat.

M szövege egyébként B, illetve a hosszú verziók segítségével elvben más esetekben is javítható, annak ellenére, hogy M eleve emendált kézirat, sőt a szakirodalomban az is felmerült, hogy maga Gyöngyösi emendálta azt. Jankovics szerint talán „a költőtől származó apróbb javítások találhatóak a szövegtesten. ... Abból lehet sejteni Gyöngyösi keznyomát, hogy az enjambement-ok működését akadályozó sorvégi vesszőket lehúzták, s a köznyelvi alaktól eltérő ejtésű, más szótagszámú szavak felett – mintegy figyelmeztetésül önmaga, a hajdani nyomdász, az olvasó számára? – apró jel, felfelé görbített szárú kis háztető látható.”⁴²

M-ben ugyanakkor van még valami, ami Gyöngyösi-gyanússá teszi az emendáló kezét. A kéziratban az egyik bal oldali margón látható négy vízszintes vonás, mely két strófa közé van behúzva, épp oda, ahol a hosszú Cupidók szövegében két többletstrófa olvasható.⁴³

1. ábra

E jelölő akár többféleképpen is értelmezhető. Egyrészt jelölhet hiányt is, a négy vonás leginkább egy strófányit, de utalhat akár arra is (persze csak ha tényleg Gyöngyösitől származik), hogy a szerző ezen a helyen bővíteni kívánta a költeményt. A hosszú verziókban ide beillesztett, kétsornyi önidézetet is tartalmazó két strófáról írt már Latzkovits is, aki ezeket a későbbi átdolgozás során keletkezett betoldásnak vélte, s mint ilyet, felhasználta az imposztorok létét cáfoló bizonyítása során.⁴⁴ Ha M és B közös forrása tényleg egy másolati példány volt (melyből a mondott két versszak épp a közös forrás hibája okán hiányzik), s az emendáló kéz a négy vonással valóban ennek a két (és nem egy) strófának a hiányát jelölte, akkor Latzkovits vonatkozó érvei hibásak, ami egyébként imposztorokkal kapcsolatos megállapításainak érvényét lényegesen nem befolyásolja.

4. Recensio clausa, recensio aperta

⁴² GYÖNGYÖSI, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 327.

⁴³ Ld. az 1. ábrát. (A jelölő fölötti második strófa második sorában egyébként az emendáló kéz egy másik javítása is látható.)

⁴⁴ LATZKOVITS, "Gyöngyösi és az imposztorok...", 280.

A vizsgált szövegekről eddig úgy beszéltem, mint amelyek kizárólag saját forrásukat másolják (recensio clausa), s a közös hibák révén egymásól jól elkülöníthető, zárt csoportokba rendeződnek. Ugyanakkor – ahogyan azt Vadai István *Lucretia hálójában* című dolgozata is bemutatja – régi szövegeink nem mindig ilyen zárt, hanem bizonyos esetekben nyitott rendszerben hagyományozódnak. A szövegek saját forrásukon kívüli egyéb szövegváltozatokkal is kontaminálódhatnak, ami horizontális variánsok létrejöttét eredményezi (recensio aperta). Ennek megfelelően a sztemma megszokott fa alakú elágazásai hálószerűvé változnak.⁴⁵ Nagyon úgy tűnik, hogy a *Cupido* szövegforrásainak egy része is ilyen, tehát nyitott rendszerben hagyományozódott.

4.1. Ny és B

Ny esetében mindez talán kevésbé meglepő, hiszen könnyű elképzelni, hogy a kiadó egy minél teljesebb, hibáktól mentes szöveg létrehozása érdekében több forrást is beszerzett munkájához, s ezeket – amikor ezt szükségesnek látta – egymással kontaminálta. Úgy tűnik, tisztában kellett lennie azzal, hogy a versnek létezik egy rövidebb, illedelmesebb verziója, minthogy Ny szövegét B-vel (vagy egy B-vel többé-kevésbé egyező másik forrással) is összevetette. (Persze az sem kizárható, hogy a kiadónak egy eleve kontaminált változat állt rendelkezésére.)

A szövegforrások szoros olvasása során egyértelműen kiderült, hogy Ny számos, B-vel szó szerint egyező, olyan szöveghelyet tartalmaz, mely az összes többi szövegforrásban eltérő, de azonos megfogalmazásban szerepel. Jelentős részük persze csak apróság, amely akár véletlen egyezés is lehetne:

B, Ny	Összes többi szövegforrás ⁴⁶
Hogy helyt találjanak , lót-fút sok szolgája, (IV/40, p. 62)	Hogy fel találjanak , lott fut sok szolgája, (IV/40, p. 84)
Hogy az Annyának-is szabadúlt tűzétől, (V/83, p. 92)	Hol az Annyának is szabadúlt tűzétül, (V/83, p. 130)
El-nem vetnek tőlem semmi forgószelek, (V/74, p. 91)	El nem vetnek tüled semmi forgo szelek, (V/74, p. 178)
Tsak hogy, a' mint mondom , magad-is légy készen, (V/75, p. 91)	Csak hogy a mint mondám , magad is légy készen, (V/75, p. 178)

De bizonyos esetekben már tényleg nem beszélhetünk véletlenről:

B, Ny	Összes többi szövegforrás
Es kérdezi, hogy-ha vagyon-é kedvemben (III/94, p. 49)	És kérdi kedvesen , vagyon é kedvemben, (III/94, p. 67)
Mert meg-tsonkíttatott szólló eszközében. (IV/118, p. 72)	Mivel hogy meg csonkúlt szólló eszközében. (IV/119, p. 98)
Kit-is mutogató jelekkel kér szépen,	A kit jelek által mivel hogy kér szépen,

⁴⁵ VADAI István, "Lucretia hálójában", *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 683–708, 685–686.

⁴⁶ Az idézett verssorok K-ból valók.

Igen látványos példa az alább idézendő verssor, melyben K és A (közös forrásuk hibája okán) értelmét tekintve is sérült szöveget hoz. Az összes többi szövegforrásban (tehát M-ben is) ezen a helyen a „testi gyengeség” kifejezés áll. Kivéve B-ben és Ny-ben („gyarló gyengeség”):

B, Ny	K, A
Inkább hajol ehez a gyarló gyengeség. (V/36, p. 86)	Inkább hajol ehez a tiszta gyengeség. (V/36, p. 171)

Mint hogy ezek az egybeesések már semmiképpen sem hagyhatók figyelmen kívül, így a korábban említett, egyenként talán véletlen elkövetett azonos másolási hibának tekinthető apróságokat is számba kell vennünk, már csak azért is, mert a költemény egészét tekintve összesen 106 ilyen egybeesés fordul elő.

4.2. L és H1

Hasonlóképpen a recensio aperta esete áll fenn L vonatkozásában is. Úgy tűnik, a H2 csoport legkorábbi szövegforrását másoló Lossonczi László munkájához egy még bizonyosan kéziratos olyan szövegforrást is felhasznált, melyben H1 (akkor még kiadatlan) verziója volt olvasható. Íme egy látványos példa:

RC, H1	P, R
Hanem fel-vont íjját ragadván markában, Három mérges nyilat botsát ágyékában, Kik meg-szelidítik végre vadságában, Ugyan ott meg-döglük az ebek szájában. (III/89, p. 49)	Hanem fel vont íjját ragadja kezében, Három mérges nyilat botsált a szívében, Kik meg szelédített vad természetiben, Ott megdöglük, erő nintsen semmiében. (III/89, p. 55)

L

**Hanem fel vont íjját ragadja kezében,
Három mérges nyilat botsát a' szívében,
Kik meg szelidítik vad természetiben,
Ugjan ot meg döglük az ebek szájában.**
(III/89, p. 32v)

Látható, hogy míg a L verziójában az első három verssor egyezik a saját csoportjába (H2) tartozó szövegforrások megfogalmazásával, addig a negyedik verssor RC és H1 szövegét hozza. Ez a példa azért is érdekes, mert L épp egy olyan strófa esetében kontaminál, melyben Gyöngyösi kizárólag a rímshavakat változtatta meg. Míg RC és H1 verziójában a „*markában–ágyékában–vadságában–szájában*”, addig P és R szövegében a „*kezében–szívében–természetiben–semmiében*” rímshavak olvashatók. L itt vélhetőleg kényszerűségből, valószínűleg forrásának hibája miatt kontaminált.

Lossonczinak tehát mindenféleképpen egy olyan szövegforrást is használnia kellett, amelyik egy másik főváltozat szövegét tartalmazta.⁴⁷ Bizonyos, hogy H1 szövegét, hisz

⁴⁷ A kontamináció egyéb szöveghelyei Lossonczi kéziratóban: RC, H1, L: „semmi korom” (P, R: „nincsen kétségem”); RC, H1, L: „bizonyos hírt venni” (P, R: „kedves hírt izenni”); RC, H1, L: „lót-fut” (P, R: „futkos”); RC, H1, L: „elébb” (P, R: „inkáb”); RC, H1, L: „úttjának” (P, R: „dolganak”); RC, H1, L: „mihelyt fel-vehette”

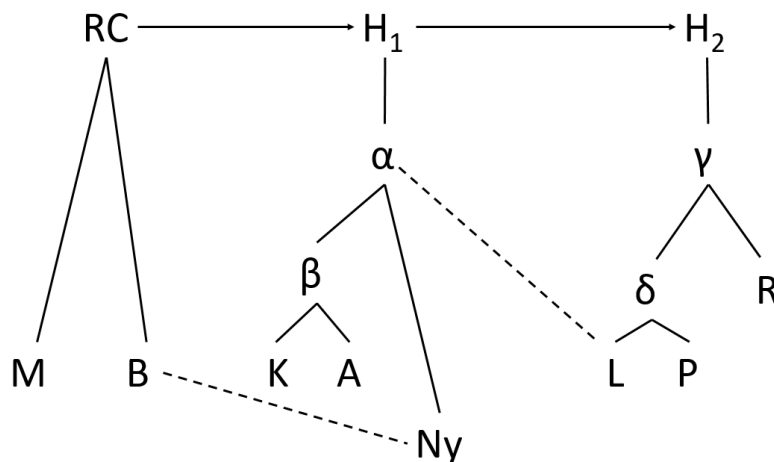
következő példánk a II. rész házasságtörés-katalógusának egy olyan epizódja, mely a Rövid *Cupidó*ból hiányzik:

H1
 Magam mondom néki, nézd az árbotzfáját,
 Mint fel-sátorozta, 's ki-nyomta gatyáját,
 Kit látván, másfelé fordítja ortzáját,
 Mintha **utállaná** tetemes tsudáját.
 (II/45, p. 22)

P, R
 Magam mondom néki, nézd az arbotz fáját,
 Mint fel sátorozta, 's ki toltta gatyáját,
 Kit látván más felé fordittya ortzáját,
 Mint ha **szegyenlené** tetemes tsudáját.
 (II/39, p. 25)

L
 Magam néki nezd az arbocz fáját,
 Mint fel sátorozta, ki nyomta gallyáját,
 Kit látván mas fele fordittya orczáját,
 Mint ha **útállaná** tetemes csudáját.
 (II/39, p. 15v)

Úgy vélem, hogy – Ny és B nagyszámú egyezései, illetve L és H1 erős közös hibái miatt – a *Csalárd Cupido* sztemmája így rajzolható fel:⁴⁸

5. Összegzés

A *Csalárd Cupido* (a *Florentina*-drámához hasonlóan) egy három főváltozatban fennmaradt költemény, melynek minden főváltozatát Gyöngyösi írta. Alakulása a rövid verzió(k)tól halad a hosszú verziók felé. A legutolsó változat azonban befejezetlen. R verzióját vizsgálva már Latzkovits kimutatta, hogy annak négy többletstrófája (ez a blokk egyetlen más szövegforrásban sem szerepel) valójában nincs ténylegesen összedolgozva a szöveggel. Úgy vélte, Gyöngyösi a későbbiek során a végleges összeállításról valamiért lemondott.⁴⁹ Mindebben vélhetőleg nem volt igaza, hisz H1 (ahogy ezt fentebb bemutatam) a vers egy korábbi állapotát örökítette. Feltevésem szerint a költőnek egészen egyszerűen már nem állt módjában véglegesíteni a *Cupido* utolsó verzióját. Egy majdani (kritikai) kiadásban nyilván

(P, R: „mihelyen fel Vette”); RC, H1, L: „sorsát” (P, R: „dolgat”); RC, H1, L: „végben nem ment” (P, R: „végben vittem”)

⁴⁸ A recensio aperta eseteit itt szaggatott vonal jelzi.

⁴⁹ LATZKOVITS, "Gyöngyösi és az imposztorok...", 284.

mindhárom főváltozatot kötelező megjelentetni. M emendált szövegét, K-nak az amúgy is kontamináló editio princepsnél hitelesebb verzióját, és R változatát is, mely saját csoportja legjobb forrásának tűnik. Ez mindenképpen szerencsésebb megoldásnak látszik, mint az egyetlen, „legjobb” verzió kiválasztása, mivel a *Csalárd Cupido* esetében – úgy tűnik – nincs ilyen.